

Hvordan skapes og opprettholdes tvang? – en analyse av barns flyttinger til fosterhjem og hjem igjen

Bjørn Øystein Angel

Sammendrag

Med utgangspunkt i intervjuer med ti barn, utforsker artikkelen barnevernets tvang overfor barn som flytter hjemmefra til fosterhjem og hjem igjen. Tvangen i barnevernet består av handlinger som innebærer omsorg og undertrykking på en og samme tid. Artikkelen viser at tvangen kan forstås som kjeder av ritualer som omvandler et barn til et objekt for omsorg (fosterbarn) for så å forvandle barnet til et subjekt igjen. Makten kan produsere disiplinerte barn som innordner seg. Samtidig kan makten gi næring til barnas motmakt og den mobiliserer energi som gir muligheter for utvikling og vekst, altså barn som "gjør eget liv".

I denne artikkelen rettes søkelyset mot barns opplevelser og erfaringer med barnevernets tvang når de flytter hjemmefra til fosterhjem og senere hjem igjen. Hensikten er å forstå tvangen ved å se hvordan den skapes og opprettholdes.

Artikkelens empiriske utgangspunkt er intervjumaterialet som ligger til grunn for doktorgradsavhandlingen *Å flytte hjem etter å ha bodd i fosterhjem – en analyse av barns selvoppfatninger og livshistorier* (Angel 2009). Datagrunnlaget er ti barn som flyttet hjemmefra mot eget og foreldrenes ønske og vilje, og som flyttet hjem igjen etter eget og foreldrenes ønske. Materialet som er tematisk knyttet opp mot barnas flytteerfaringer, leses under synsvinkelen barnas selvoppfatninger. Avhandlingens formål er å studere gutters og jenters selvoppfatning og opplevelse, deres reflek-

sjoner, altså hvordan de forstår, fortolker og skaper mening i tilværelsen etter at de har flyttet hjem fra fosterhjem.

Tvangen i barnevernet er omdiskutert i vårt samfunn (Benneche 1983, Ericsson 1996a, 2009, Hagen 2001, NOU 2000: 12). På den ene siden hevdes det at tvangen fungerer undertrykkende, mens det på den andre siden argumenteres for at tvang er nødvendig for å gi barn en forsvarlig omsorg. Denne diskusjonen er ikke kontroversiell, diskusjonen er mer eller mindre en iboende del av den velferdsstatlige diskursen. Det å anvende tvang overfor innbyggerne har en lang tradisjon (Ericsson 1996b, 2009, Seip 1994) og betraktes som en måte samfunnet og staten tar hånd om sine innbyggere på. I denne måten å betrakte tvangen på, kan tvang sees som omsorg, og grensen mellom tvang og frivillighet kan bli flytende. Det å forvalte tvangsbestemmelsene i barnevernet innebærer en risiko for samfunnet ved at det kan krenke enkeltindivider både ved at man anvender for mye tvang og gjennom det å anvende for lite tvang. Særlig problematisk er dette i barnevernet der det i noen sammenhenger ansees for nødvendig å anvende tvang overfor voksne for å beskytte barn, på samme tid kan barna også oppleve dette som overgrep og undertrykking. Når man bruker for mye tvang, ansees det som undertrykking. På den annen side er det en risiko for at samfunnet ikke klarer å beskytte barn ut fra deres interesser om tvangen ikke er inngripende nok, og de barna som har behov for dette, ikke blir hjulpet.

Både Goffmans (1968) og Foucaults (1979) arbeider har inspirert forskere til å studere og analysere behandlings- og fengselsinstitusjoner og den makten som finnes der. Det er blitt påpekt at makten er negativ og noe man bør unngå, på denne måten er de negative aspektene ved behandlingen vektlagt. Foucaults (1979) maktforståelse innebærer at makten er noe produktivt og noe allestedsnærværende i samfunnet. Makten i omsorgen er en paternalistisk makt som ikke kan unngås siden den produserer kontroll og hjelp i en og samme handling. Med basis i dette perspektivet er det ikke konstruktivt bare å konstatere at det i barnevernets omsorg utøves makt, i særdeleshet ikke at det utøves makt i tvangstiltak. Det som blir meningsfullt og som er denne artikkelens omdreiningspunkt og problemstilling er: *Hvordan ser tvangen ut i praksis når den innebærer både omsorg og undertrykking?* Ved å betrakte og forstå mekanismene i de prosessene der makten utøves, kan vi forstå deler av samspillet mellom samfunnet, staten og individene, og vi kan forstå de normaliseringspraksiser som sosialt arbeid er. Når tvang anvendes, er man ved samfunnets yttergrense der staten handler ut fra motivet om at det handles til den andres beste, eller mer pre-

sist i barnevernet, til barnets beste. Også tvangsbestemmelsene i lov om barnevernetjenester bygger på dette beskyttelsesaspektet – til barnets beste. Prinsippet om barnets beste tilsier at der barnets behov for omsorg og beskyttelse i praksis ikke er forenlig med foreldrenes interesser, der må barnets interesser og behov gå foran (Haugli 2008, Høstmælingen, Sandberg & Kjørholt 2008). Det problematiske ved det skjøn som skal utøves er forbundet med foreldrenes store betydning for barna, og at det ofte kan være lettere å avdekke det mangelfulle enn det verdifulle hos både foreldre og barn (NOU 2000: 12). Praktiseringen av bestemmelsene i lov om barneverntjenester om barnets beste (Ot. prp. nr. 44) er omdiskutert og avhengig av øynene som ser.

Materiale og metodepresentasjon

Det finnes ulike måter å belyse denne artikkelens problemstilling på. Studien er kvalitativ og jeg har latt meg inspirere av Bertaux (1981), Bertaux & Kohli (1984), Hatch & Wisniewski (1995) og Thompson (1978) hvor jeg har anlagt en livshistorietilnærming med kvalitative intervjuer. Barna ble invitert inn i forskningsprosessen ved at de formulerte spørsmål til barn i tilsvarende situasjon som dem selv, og deretter besvarte de sine egne spørsmål.

Jeg kom i kontakt med respondentene ved å ta kontakt med Barne-, ungdoms- og familieetaten ved fosterhjemstjenestene i seks fylker (med i alt 108 kommuner). I tillegg ble barneverntjenestene i 14 av disse kommunene kontaktet direkte. Disse tjenestene sendte ut invitasjonen som var utformet som en orientering om prosjektet til foreldre som hadde fått sine barn hjem igjen. I brevet lå adresse og telefonnummer til meg samt en samtykkeerklæring med frankert returkonvolutt som foreldre og barn kunne sende meg om de ønsket å delta i undersøkelsen.

Den offisielle barnevernstatistikken gir ikke noe svar på hvor mange barn som flytter hjem igjen etter å ha bodd utenfor hjemmet. Undersøkelser kan tyde på at fylkesnemndene i perioden 2001–2003 behandlet sak om opphevelse av omsorgen for mellom 128 og 142 barn i året (NOU 2005: 9). Denne utredningen sier ingenting om omsorgen ble opphevet eller ikke, kun at spørsmålet om omsorgsopphevelse var oppe til behandling. Barnevernets utviklingssenter på Vestlandet foretok en analyse av samtlige fylkesnemndsvedtak om oppheving av omsorgen for året 2001. Studien omhandlet 139 saker med i alt 179 barn, hvorav 88 barn ble tilbakeført, mens

fylkesnemnda vedtok å opprettholde omsorgsvedtaket for 91 barn (Havik, Hassel, & Poulsson 2003). Jeg har hatt et pragmatisk forhold til sammensetningen av utvalget idet jeg har tatt de informantene jeg har fått. Utvalget kan sees som strategisk sett i forhold til studiens kunnskapsinteresse (Patton 2002).

I utvalget inngår ti barn, tre gutter og sju jenter, hvor den yngste akkurat hadde fylt 11 år, mens den eldste var 17 år på intervjutidspunktet. Barna bodde utenfor hjemmet fra vel 2 til 12 år. Da jeg kontaktet barna var alle tilbakeført og bodde sammen med sine mødre. Heller ikke på det tidspunktet da barna flyttet i fosterhjem, bodde de sammen med sine fedre. Alle har erfaring i å bli tatt under barnevernets omsorg med tvang, flytte hjemmefra, bo i fosterhjem og så flytte hjem igjen, men deres flyttemønstre er ganske forskjellig. Det aktuelle utvalget har likhetstrekk med Clausen og Kristofersens (2008) studie ved at 50 prosent av barna har et langtidsopphold i fosterhjem, mot 30 prosent i deres studie.

En studie som denne fordrer informert og fritt samtykke av informantene (NESH 2006). Samtykkeprosessen for barna var komplekse. Der barn og foreldre ikke hadde sendt meg en underskrevet svarsending i posten om at barna ville la seg intervju på forhånd, innhentet jeg skriftlig samtykke samme dag som jeg traff barna og foreldrene i forbindelse med intervjuet. Foreldrene har det juridiske ansvaret for barn under 18 år. I de nasjonale forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, jus og teologi går det fram at foreldrenes samtykke er nødvendig når barn opp til 15 år skal delta i forskning (NESH 2006). For å understreke at jeg tok barna alvorlig, ble også barn under 15 år invitert til å skrive under på samtykkeerklæringen sammen med sine foreldre. Siden forskningsprosjektet innhenter sensitive persondata, var prosjektet meldt til Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD 2000).

Selvoppfatning gjennom interaksjoner og ritualer

Tvang kan være et abstrakt fenomen som finnes i forestillinger, erfaringer og lovverk. For barn som flyttes hjemmefra oppleves tvangen ikke som abstrakt. For å forstå hvordan tvangen materialiserer seg, trenger man å forstå hvordan forskjellige komponenter samspiller for å skape tvangen. Tvang består ikke av en enkelt handling, men av en rekke interaksjonssekvenser, kombinasjon av hendelser og teknikker som er kjedet sammen i konkrete situasjoner. Det abstrakte fenomen tvang, blir til i sin sammen-

heng og må forstås gjennom aktørenes erfaringer. Å søke etter tvangens innhold er å forstå de interaksjoner den blir til i.

Makten oppstår i konkrete samhandlingssituasjoner hvor en aktør har kontroll med situasjonsdefinisjonen (Thomas & Thomas 1928). I de situasjonene hvor interaksjoner foregår utspiller det seg ritualer (Goffman 1971) og i ritualene skapes en intersubjektivitet hvor partene deler handlinger, bevissthet og følelser og skaper felles symboler. I formaliserte ritualer blir handlingsrommet begrenset til det som forventes av den kategori rollen tilhører. Det betyr at både barnevernsarbeider, foreldre, barn og fosterforeldre får sine handlingsrom begrenset av de rammer som lov om barneverntjenester (Ot. prp. nr. 44) legger, den enkeltes posisjon og de forventninger som rettes mot hver enkelt aktør. I en barnevernssak *forventes* det at barnevernsarbeideren agerer i tråd med de legale og administrative reglene, og foreldre *forventes* å ikke klare å ta seg av barnet sitt på en forsvarlig måte (noe fosterforeldre forventes å skulle gjøre) mens barnet *forventes* å lide under foreldrenes manglende omsorgsutøvelse. I dette ligger at alle aktørene har ulik innflytelse over situasjonen, og at barnevernsarbeideren har definisjonsmakt med foreldre og barn i en underordnet posisjon. Dette er utgangspunktet for det samspillet som skjer dem imellom, og hvor en rekke interaksjoner og ritualer dannes og holder fast på tvangen. Interaksjonskjeden i barnevernets flytting av barn hjemmefra til omsorgstiltak og hjem igjen når tvang anvendes, er denne:

1. En bekymringsmelding initierer en undersøkelsessak.
2. Barneverntjenesten fremmer tvangssak til fylkesnemnda eller fatter et akuttvedtak, tvangen manifesteres.
3. Flytting og opphold i fosterhjem.
4. Flytting hjem igjen.

Vanligvis skjer sjelden dette uten gnisninger av noen art, men mønsteret følger denne strukturen fra 1 til 4. Å fatte beslutninger om inngripen i barns liv gjøres i situasjoner inneholdende en rekke spenningsfelt. Dels er det et spørsmål om forholdet mellom samfunnet og enkeltindividet som konkretiserer seg i møtet mellom barnet, familiene og barnevernsarbeideren. Videre er det snakk om undertrykking og krenkelser kontra omsorg og hjelp, hvor tvangen kan implisere begge deler (Raphael 1994, Reamer 1990). Den som utsettes for handlingene objektiviseres, det vil si: den ene vet hva som er best for den andre. Skjervheim (1996) definerer det å objektivere slik: "Ein gjer den andre til eit faktum, ein ting i si verd. Ved å

objektivere den andre går ein til åtak på den andre sin fridom.” Situasjoner der tvang virkeliggjøres er komplekse. De innbefatter ulike typer omsorgs-
svikt, handler om det aktuelle barnet, de aktuelle personene i situasjonen og barnevernets kunnskap om de aktuelle personene og barnet, barnevernsarbeiderens vurderinger, kunnskaper og ferdigheter samt samfunnets forventninger til hva som må gjøres i den aktuelle situasjonen. Det vil si at vi i det vesentligste kan forstå forutsetningene for at barnevernets tvang blir til. Men hva innebærer den for barna? Hvordan arter tvangen seg sett fra barnas side? Hvordan agerer barna i forhold til den? I det følgende skal vi utforske dette med fokus på tvangsanvendelse relatert til stegene i flyt-teprosessene.

Initiering og manifestering av tvangen

Å bli tatt hånd om av barnevernet og plassert utenfor hjemmet kan både være en akutt intervensjon og/eller slutten på en lang prosess. Å måtte flytte ut hjemmefra uten at de private parter samtykker til det, ansees som et tvangstiltak (Bunkholdt & Sandbæk 2008, Skar & Ofstad 2004). Selv om tvangen formelt sett oftest er rettet mot foreldrene, er barna målet for barnevernets tiltak. Selv om barna er i posisjon til formelt å samtykke eller protestere mot barnevernets inngripen i deres liv, vil barnevernets intervensjoner oppleves som tvangsinngrep i de tilfellene der barna ikke aksepterer barnevernets tiltak (Angel 2009). Tvangen kan også oppleves som et avbrudd fra en tid med kaos og uorden i livet og en orientering mot mer utviklingsstøttende omgivelser og et bedre liv.

Materialet viser barn som detaljrikt forteller om opplevelsen da de ble kjørt bort hjemmefra den dagen de flyttet. Svein (2 år i fosterhjem) forteller:

Altså det skjedde bare sånn [knipser med fingrene]. Når det skjedde da, så kom det bare noen damer her og kjørte oss til det hjemmet. De fortalte oss ingenting. [.....] Da jeg kom dit [fosterhjemmet] kunne jeg ikke gjøre som før, det måtte være møter og sånt....

Berit (3 år i fosterhjem) forteller:

De prøvde liksom at vi skulle følge etter de [fosterhjemmet] og ikke følge etter andre, og mamma ble jagd vekk fra de og sånn.

På det viset fungerer transporten som en transformeringsprosess der barna forvandles fra en rolle til en annen, hvor de samtidig fysisk forflyttes fra en sammenheng til en annen. Dette tydeliggjør barna som objekter både i forhold til intervensjonen, samt til de personene som utfører handlingene. Barna opplevde at det ikke kun var i relasjon til barnevernet med sine administrative organer og samfunnet at de ble objektivert, men også i forhold til barnevernets representanter. Det er her krenkelsen blir følbart, når en person blir bevisst sin maktesløshet og sin underlegenhet i forhold til de andre personene i situasjonen. Særlig påtakelig er dette i de situasjonene hvor barnevernets representanter sammen med politiet står for det å flytte barna ut av hjemmet. Det å få besøk av barnevernets representanter ganske raskt etter at barna flyttet hjemmefra kan kanskje bidra til at opplevelsen av krenkelsen reduseres ved at de kan snakke sammen om det som skjedde, og således bygge en bro videre for å opprette en framtidig subjektivitet.

I barnas fortellinger vises ulike forståelser av det som skjedde. Det empiriske materialet viser at selv om barna ikke kunne bo hjemme, ifølge dem selv, gav flere uttrykk for å ikke akseptere at de flyttet. I det vesentligste er barna og barnevernsarbeiderne enige om hva som ligger til grunn for at de ikke kunne bo hjemme. Barna reflekterte i forskningsintervjuet over grunnene som ble gitt for at de flyttet, og de fleste mente at det var feil. Situasjonen var ikke så ille som barnevernets representanter ville ha det til. Det hadde vært mye verre tidligere enn på det tidspunktet da barnevernet flyttet barna. Denne diskrepansen i vurderingene av situasjonen er iøynefallende. I utgangspunktet skulle en kanskje forvente at barna lojalt ville slutte opp om sine foreldre, noe de for så vidt også gjorde ved blant annet å nyansere forklaringene på flyttingen som barnevernsarbeideren gav dem. Materialet tegner hovedsakelig et bilde av barneaktører som ikke uten videre aksepterte og overtok den definisjonen av situasjonen som barnevernets representanter gav dem. Ifølge barna mente barnevernets representanter at de måtte flytte med henvisning til reglene og barnets beste. Barna ønsket ikke å flytte. Barnevernsarbeiderne holdt seg til sin vurdering av regelverket, og barna opplevde at hva de mente, ble mindre viktig. Barnevernsarbeiderens fortolkningsmakt (Nordstoga 2004) er framtrædende i barnas livshistorier. Elisabeth Bache-Hansen (2001) skriver i artikkelen "Morsbilder i barnevernet" om mødre som ikke er gode nok. Det å klandre mødre for barnas dårlige omsorgssituasjon kan forstås på bakgrunn av at

barnevernet som fagfelt henter kunnskap fra de rådende forståelsene i den samfunnsmessige og kulturelle kontekst, hvor blant annet mor er barneomsorgens fremste skanse og den som det settes fokus på når barn viser problemer. Selv om det ikke er en rimelig forventning at barn skal slutte seg til barnevernets vurdering av uakseptable forhold hjemme, er det rimelig at barnevernet er villig til å ta inn over seg at barna har andre synspunkter og vurderinger (Eide 2007) og at ting endrer seg over tid (Angel 2009)

Det vanlige er at barnevernets ansatte gjennomfører flytting av barn der foreldre og barn motsetter seg tiltaket, men det er også situasjoner hvor politiet er delaktig. I denne første fasen i interaksjonskjeden hvor tvangen initieres, framstår barnevernsarbeideren som subjekt med både fortolknings- og definisjonsmakt. Barna skal passe inn i kategorien *behov for omsorg og flytting i fosterhjem*. Den intersubjektiviteten som skapes mellom aktørene og den følelsesmessige energi som finnes i situasjonen gir tolkningen av det som skjer. Denne tolkningen er det første skritt til å forstå tvangen.

Grader av objektivisering, flytting og opphold i fosterhjemmet

Å objektivere barna i plasseringssituasjonen er et nødvendig ledd i prosessen siden de mister retten og mulighetene til å bestemme over eget liv innenfor de rammer og grenser de tidligere har hatt mens de bodde hos sine foreldre. Å gjøre helt andre ting enn det de er vant til endrer deres væremåter (personlige symboler) (Shibutani 1961). Retten til å bestemme over barnet overføres fra foreldrene til barnevernet og fosterforeldrene. Formelt skjer det enten via et vedtak i fylkesnemnda eller i form av et vedtak i barneverntjenesten. Det formelle vedtaket, som det første steget mot en flytting, med den fysiske flyttingen hjemmefra til fosterhjem i den innledende fase, er en kjede av situasjoner som suksessivt fører til et objektivierende nullpunkt. Fra dette starter nye kjeder av interaksjonssekvenser som kan lede til en subjektivisering, en normalisering av omsorgen på et seinere tidspunkt. Det fordrer at barna med hele seg godtar at de objektiveres, ikke at de kun strategisk tilpasser seg overfor barnevernet med dets representanter, herunder fosterforeldrene. Det som skjer kan leses med Goffmans blikk hvor han med sin teori om rolledistanse viser at normer bidrar til langt mer enn å skape regler for hvordan roller skal utøves (Goffman

1968). Blant annet at normer utgjør en grunnverdi hvorfra tilpasninger gjennomføres. Tilpasningene kan fungere både som beskyttelse eller som strategiske valg for å oppnå ønskede utfall. Hvilke tilpasninger som gjøres, er utfall av et sentralt interaksjonistisk poeng, nemlig det dialektiske forholdet mellom individ og kollektiv. Felles for deltakerne i et situert aktivitetssystem er en klar bevissthet til normene som definerer rollen de bekler. Bare på denne måten kan de navigere seg i forhold til normene for å gi rollen det innholdet de ønsker. Man kan på mange måter si at Goffmans rolleutøvere hele tiden gjør rasjonelle avveielser i forhold til posisjonen de befinner seg i (Goffman 1971). I første omgang skal barna fungere i den familien han eller hun befinner seg i og følge de rutiner som gjelder der.

Berits (3 år i fosterhjem) fortelling er den som tydeligst viser opplevelsen av en objektivisering i hennes kontakt med barnevernet og flytting i fosterhjemmet.

De begynte liksom å oppfostre, sånn som de ville at vi skulle være og liksom. Vi fikk ikke lov til å prate den dialekten vi kom fra, vi måtte begynne å skifte dialekt til sånn som de snakket.

Det å møte et press på å legge om språket i fosterhjemmet endrer barnas evne til å formidle seg selv. Dette fordi språket er et personlig symbol (Shibutani 1961) som synes å ha en meget betydningsfull innvirkning på hvordan man oppfatter og vurderer seg selv. Språket er en viktig komponent av barnas forestillingsverden ettersom det hjelper til med å strukturere det man blir oppmerksom på, og det fungerer som formidler av selve forestillingsverdenen deres.

I de nye familiekonstellasjonene som fosterhjemmet representerte, var det for de fleste av barna liten plass for deres foreldre. I barnas livshistorier går det fram at fosterforeldrene svært ofte var skeptiske til barnas foreldre, og ut fra barnas ståsted ble det nærmest umulig for foreldrene å forhandle om foreldreskapet både med barnevernet og med fosterforeldrene. I materialet kommer det fram at barna i sine liv i fosterhjem, hjemme og i kontakten med barnevernet kunne oppleve seg invadert og kontrollert. Siri (9,5 år i fosterhjem) forteller:

Det var forskjellige regler. Det var liksom på innetider og så hva du har lov til å gjøre, og hva du ikke har lov til å gjøre. Og det at du får ikke lov til å være med dem, for de gir dårlig innflytelse.

De er veldig kristne. Jeg, trodde ikke på det jeg. De prøvde alt for å få meg til å bli det.

Når barna kom til fosterhjemmet, måtte de innordne seg de regler, rutiner og relasjoner som var der. I en barnevernsskontekst kan det forstås ut fra at barnevernet er en myndighetsutøvende instans hvor barnevernets representanter, herunder fosterforeldrene, utøver kontroll, fordeler goder, tid og oppmerksomhet. Dette har konsekvenser for barnas ve og vel.

Det som skjer kan ha likhetstrekk med det Goffman (1968) beskriver som en objektiviseringsprosess og en mortifikasjonsprosess, hvor den det gjelder, utsettes for en krenkelsesprosess rettet mot alle sider av vedkommendes liv i forhold til den fysiske, psykiske og sosiale tilværelse, selvopfatning, selvbestemmelsesrett, innflytelse, trygghet og integritet. Tuva (2 år i fosterhjem) forteller i sin livshistorie hvordan barnevernet har påvirket henne:

Jeg er mye mer forsiktig. [...] jeg passer mer på hva jeg sier.

Tuva ble mer forsiktig og turde ikke åpne seg for barnevernsarbeideren. Mens Berit (3 år i fosterhjem) forteller:

Jeg studerer folk før jeg bestemmer meg for å snakke med dem.

Intervjuer: Hva ser du etter da?

Jeg ser etter om de er snille.

Å alltid være på vakt viser noe av avmakten. Særlig var dette vondt og vanskelig i den mest sårbare tiden, rett i etterkant av at barnevernet grep inn i deres liv. Da var også barnas behov størst for å ha noen å snakke med, noen å kunne dele sinne, frustrasjon og fortvilelse med. Når de var som mest sårbare, kunne de oppleve at barnevernet brukte det mot dem. Dette førte til at flere la seg flate for barnevernet. De ble forsiktige med hva de ytret seg om til hvem.

Goffman omtaler inntrykksstyring som en grunnleggende menneskelig aktivitet. I sin interaksjon med barneverntjenesten kan vi se barnas selvpresentasjoner som strategiske handlinger (Goffman 1971). Barna arbeider for å identifisere hvilke rammer som gjelder nettopp her, for å manøvrere konfliktfritt uten at barnevernet invaderer dem. Det å hele tiden være på vakt overfor barnevernet – det å aldri kunne slappe av og være trygg – er vanskelig. Det som her utspiller seg, minner om det Goffman

(1968) beskriver i boken *Asylums* hvor klientene frarøves materielle, sosiale og personlige kjennetegn ved seg selv og sitt liv, det Goffman kaller identitetsutstyret. I institusjonslivet strippest den enkelte for all sosial status og individuell selvråderett, og alle aktiviteter tilpasses systemet. Slik ser den enkelte seg tvunget til å oppgi sine vanlige sosiale relasjoner, og dermed reduseres deres vanlige sosiale rolle. Det er kun fosterbarnsrollen som er igjen, og denne er for øvrig underlagt fosterforeldrenes og barnevernets myndighet og kontroll. Det ligger forventninger om at barna skal ha full tillit til barnevernet og dets representanter og underkaste seg deres vurderinger og handlinger. Heri ligger også at den enkelte er avskåret fra å vite noe om de beslutningene som fattes om deres sak. I dette ligger også det paradoksale at klientene (barna i denne artikkelen) forventes å ha full tillit til noe de ikke vet hva er. Ifølge Goffman (1968) kan klienten kun gjenvinne sin identitet når hun eller han skrives ut av institusjonen. Men så lenge vedkommende er i systemet, sørger de ansatte og institusjonens strukturer for at det ikke skjer. Denne tankegangen kan anvendes til å forstå hva noen av barna i denne studien opplevde. De er ikke innskrevet i en fysisk institusjon eller skal skrives ut fra denne, men de er i fosterhjem i regi av barnevernet. De lever et liv i fosterhjem og nærmiljø, og likevel kan vi se de samme personnedbrytende mekanismene her som i de totale institusjonene som var utgangspunktet for Goffmans studier.

Krenkelsene kan være utilsiktede, men barna i min studie opplever dem like fullt. Når barna flytter hjemmefra til fosterhjem, går de over fra kategorien barn til kategorien fosterbarn/barnevernsbarn. Tvungen manifesterer seg gjennom en kjede av ritualer som avpersonifiserer barna – for eksempel det å ha andre rutiner med hygiene, at de må snakke en annen dialekt, eller å tro på Jesus. Barna tvinges inn i posisjoner der deres egenart og personlighet ikke får stor plass. Det som blir viktig, er at barna skal passe inn i de rådende strukturene og kulturen i fosterhjemmet. Om de ikke innordner seg, kan represalier settes i verk.

Barnas betydning som subjekt tones ned, og de fratras retten til å bestemme over områder i eget liv som de hadde når de bodde hjemme. I løpet av tiden i fosterhjemmet dempes frekvensen av de ritualiserte hendelsene som opprettholder objektiveringen, men kan tydeliggjøres når barneverntjenestens representanter kommer på kontrollbesøk i fosterhjemmet, eller når det gjennomføres samvær med foreldrene under oppsyn av barnevernet. Hverdagen i fosterhjemmet struktureres via de rutiner som er der, og som barna blir minnet om til stadighet i form av at ting er annerledes enn hjemme.

Ettersom fosterbarnet internaliserer fosterhjemmets rutiner og føyer seg etter disse gis barnet mer frihet. Veien fra fosterhjem og hjem igjen kan beskrives som en vei mot suksessiv subjektivitet for barna som deltok i min undersøkelse, idet de mer og mer var hos sine mødre. De opplevde at de fikk økt selvbestemmelse, trengte ikke å holde igjen på tanker og følelser samt at de igjen kunne snakke egen dialekt, – noe som kan beskrives som en overgang til subjektivitet – i form av et disiplinert selv (Foucault 1975). I fosterbarnsrollen med sin objekttrolle og et begrenset handlingsrom er det forventninger om en viss væremåte i overensstemmelse med samfunnets krav og forventninger til hva som er god omsorg. Når barna viste dette, ble de gitt muligheter for en re-subjektivering. For barna under barnevernets omsorg krevdes det at både de og deres foreldre skulle oppføre seg på bestemte måter for at barnevernet aktivt skulle arbeide for at sak om oppheving av omsorgen skulle skrives og fremmes for fylkesnemnda. Foreldrene skulle tilfredsstille de standardene barnevernet satte for å vurdere om de var i stand til å gi barna forsvarlig omsorg. På samme tid skulle barnevernet vurdere hvorvidt barna ville ta alvorlig skade av å flytte fra fosterhjemmet og det miljøet de hadde bodd i.

Å flytte hjem igjen, en gradvis subjektivering

Det er i relasjonen til sine foreldre, primært mødre, at barna har muligheten til å komme ut av barnevernets tvang. I løpet av tiden i fosterhjemmet har barna kontakt og samvær med mødrene. Her er det muligheter for subjektivitet ved at barna slipper å være på vakt med hensyn til hva de kan si og gjøre. Det er en annen gjensidighet i relasjonene. Alf (6 år i fosterhjem) forteller om det å flytte hjem igjen:

Det er greiere hos mamma, hun passer på oss, hun følger opp ting og følger opp på skolen og går på foreldremøter. Jeg kan snakke med mamma.

Å komme fram til en beslutning om å flytte barn hjem igjen fra fosterhjem er for barnevernet omfattende vurderinger å foreta, samtidig som det er krevende å bli utsatt for disse vurderingene. Utrednings- og vurderingstiden kan gjøre barna motløse, fortvilte og sinte når alt egentlig var klart for hjemflytting. Det at barnevernet bestemmer datoer for når barna kan vente å flytte hjem og så endrer det hele, viser barnevernets fortolknings-

makt på en tydelig måte. At barnevernsarbeideren forteller til barna at de har mye å gjøre, at de har andre barn å forholde seg til, viser at dette er møter mellom myndighetene og et barnevernsbarn. Beslutningen om å fremme sak overfor fylkesnemnda er også et formalisert ritual, noe som minner barna om hvilken posisjon de har i forhold til barnevernsarbeideren. Det er ikke i de personlige relasjonene de endelige beslutningene tas, de tas i barnevernets formelle organisasjon og er frikoplet fra personene. På dette vis videreføres objektiveringen av barna, også der det er enighet mellom alle partene om at de skal flytte hjem.

Det å flytte hjem igjen og bo sammen med mamma innebærer også krevende utfordringer, helt andre utfordringer enn det å suksessivt ha mer og mer kontakt med mamma og hjemmet i løpet av plasseringstiden utenfor hjemmet. Trude (5 år i fosterhjem) forteller om at hun og mamma strever på denne måten:

... og så meg og mamma, for vi blir så fort uvenner siden vi er så forskjellige personligheter og ikke vant til å bo med hverandre i det hele tatt. Og derfor så blir det fort sånn derre, jeg vet ikke, sånne svære krangler ut av ingenting.

Mens barna bodde i fosterhjemmet, erfarte de at de ville hjem til mamma. Når de nå er hjemme hos mamma igjen, opplever de at det ikke er helt slik som de trodde at det skulle bli. De hadde tanker om at det skulle bli slik som det var før de flyttet hjemmefra til fosterhjemmet, eller at det skulle bli slik som de opplevde det når de hadde samvær med mamma. Det ble ikke helt slik, en kunne oppleve at man ikke hører helt til hjemme. Det å være i en marginal posisjon (Halvorsen 2002) gir også barna muligheter. Å ha bodd i fosterhjem gir noen av barna en opplevelse av å kunne noe som andre barn ikke kan: fra det å vite hvordan det kan være for barn som ikke bor hjemme, til det å ha innsikt i hvordan barnevernssystemet fungerer.

Noen av barna gir uttrykk for at de opplever seg dumpet og forlatt av barnevernet. De var blitt lovet å bli fulgt opp helt ut av fosterhjemmet og hjem igjen, uten at dette skjedde. Ifølge barna skulle deres mødre få hjelp med økonomien i løpet av hjemflyttingen og etterpå. I tillegg var det kaotisk hjemme og de savnet noen som kunne hjelpe dem slik at de og mamma kunne få det til. Men den hjelpen kunne ikke komme fra barnevernet.

Etter hvert som barna fant sin plass hjemme igjen, bekreftes deres selvbestemmelse og selvråderett, og subjektiveringen økte steg for steg. Empirien viser også at barnevernet følger med noen av barna etter at de

var flyttet hjem. Barnevernet kunne jevnlig være innom for å snakke med både mamma og barna etter at de var flyttet hjem igjen. Noen av barna i utvalget opplevde dette som at barnevernet trengte seg på og de måtte passe på hva de sa og gjorde, – en objektivisering kunne fortsette. Det å være fortvilet over sin situasjon og ønske hjelp til å takle det å ha kommet hjem til mamma, var det mange som uttrykte. På samme tid ønsket de ikke å bli styrt av et barnevern som de opplevde ikke gjorde det de sa de skulle gjøre. I det direkte møtet mellom barn, foreldre og barnevernsarbeideren står barnevernsarbeideren i fare for å invadere de andre. Samtidig er det hårfinne grenser mellom det å trå varsomt og det å invadere de andres verden.

Det at barnevernet har flyttet et barn i fosterhjem og hjem igjen, skaper en sammenheng og en kontekst hvor barnevernet tillegges stor fortolkningsmakt. Fortolkninger er meningsdannende prosesser av hendelser og verden rundt oss (Erstad 2006). Når for eksempel barnevernet vurderer om et barn skal flytte hjem eller er blitt knyttet til de personene og det miljøet det har bodd i på en slik måte at det ansees skadelig å oppheve omsorgen for det, er det barnevernets fortolkningsmakt vi ser. Det kunne ifølge barna i min studie ta lang tid å utrede, det var barnevernet som vurderte om det var godt for barna å flytte hjem selv om barna og mødrene hadde funnet ut dette på et langt tidligere tidspunkt. Barnevernet kunne også i ettertid vurdere om de fikk god nok omsorg hjemme hos sine mødre, etter at de flyttet hjem igjen. Når barnevernet vurderer barns omsorgssituasjoner, fortolkes også alvorlighetsgraden av en mulig omsorgsvikt. Fortolkningen av den aktuelle situasjonen kan bli hengende ved barnevernets vurderinger over flere år. Barnevernet kunne være låst på den måten at de ikke ser at det skjer endringer over tid, de er fiksert i det stillbildet som ble skapt når de grep inn i familien første gang (Angel 2007, 2009). Oppholdet i fosterhjem med de objektiviseringsprosesser som der har foregått, forbereder barna på gjøren av eget liv, en dannelse av en ny selvoppfatning og en endret forestillingsverden. For de barna i mitt materiale som kjempet mest aktivt mot plasseringen i fosterhjem, kan vi ane konturene av en vedvarende objektivisering og undertrykkende omsorg om de fortsatt hadde blitt værende i fosterhjem i regi av barnevernet.

Oppsummerende konklusjon

I utgangspunktet er tvang et abstrakt fenomen. Denne artikkelens intensjon har vært å utforske hvordan man kan forstå tvangen ved å se hvordan den

skapes og opprettholdes overfor barn som flytter hjemmefra til fosterhjem og hjem igjen: Hva er tvang og hva innebærer dette? Selv om barnevernet har makt, og barna, særlig de yngste, hadde små muligheter til å påvirke tiltakene, er det ikke slik at maktrelasjonen er fastlåst. Artikkelen kaster lys over at tvangen er en disiplinerende makt. Tvangen utgjør en rekke kjeder av ritualer som kan forvandle et barn til et objekt for omsorg (fosterbarn) for etter hvert å forvandle barnet til et subjekt igjen.

Barna som inngår i det utvalget som artikkelen bygger på er et lite og spesielt utvalg, nemlig barn som tvangsflyttes hjemmefra og som senere flytter hjem igjen. I dagens norske samfunn er også dette en barndomsvariant. Utvalget sees som strategisk sett i forhold til min kunnskapsinteresse. Dette fordi disse barnas erfaringer kan bidra til å kaste lys over hvordan det er å leve denne barndomsvarianten. På samme tid kan barna *representere* barn som har flyttet hjemmefra til fosterhjem og hjem igjen, og deres historier kan på dette viset ha gyldighet ut over deres konkrete situasjon. Hvis utvalget hadde vært annerledes sammensatt ville selvfølgelig det ha gitt andre refleksjoner, først og fremst fordi hvert enkelt barn har ulike erfaringer.

Tvangen består av rutiner, ritualer og relasjoner hvor tvangens handlinger og tolkninger sammen danner en objektiveringsprosess, som i idealtilfellet etterfølges av en re-subjektiveringsprosess. Tvangens objektiveringsprosess har ingen egenverdi, men den er et ledd i det å omdefinere et barns selvoppfatning til fosterbarn og videre til tidligere fosterbarn eller barnevernsbarn. Tvangen er et ytre virkemiddel til at barn kan få en livsførsel som ligger innenfor normalen av hva som er akseptabelt i vårt samfunn. På dette viset er tvangen i barnevernet et av statens virkemidler til å styre enkeltindivider. På individnivået er tvang erfaringer. Siden tvangen skapes gjennom en kjede av interaksjoner som den enkelte har vært delaktig i, får de objektiverende ritualene betydning ved at de så tydelig søker å endre barna. Når en avpersonifisering skjer, kan selvoppfatning skapes på nivå med det som er samfunnsmessig akseptabelt. Slik kan tvang både være omsorg og undertrykking. Vi ser at tvang er en rekke hendelser som isolert sett ikke fungerer som tvang, men som sammen oppleves som tvang. De forskjellige handlingene oppleves ulikt av barna og har det til felles at de danner prosesser som Goffman (1968) beskriver som mortifikasjonsprosesser, og at de har en disiplinerende makt på mikronivå når man tar Foucaults (1979) perspektiv.

Barnevernets makt og tvang kan oppleves både som krenkning og redning. Hvilken tolkning det blir, avhenger av tolkerens forestillingsver-

den, hvilke situasjoner tolkeren tar med i sin vurdering, og hvordan utfallet av interaksjonene har vært. Slik kan en del barn beskrive barnevernets inngripen som en beskyttelse, mens andre vektlegger integritetskrenkelsene. I min undersøkelse og som diskutert i artikkelen virket tvangen på to måter. Den produserte disiplinerte barn som innordnet seg. Men samtidig ga makten næring til barnas motmakt, og den mobiliserte energi som ga muligheter for utvikling og vekst. Som vi ser, er forholdet mellom barnevernet og dets representanter og barna komplekst, og tvangen kan produsere noe mer enn undertrykking, nemlig barn som handlende subjekter og aktører i eget liv.

Referanser

- Angel, B. Ø. 2007. *Det vanskelige foreldreskapet: en studie av foreldre som har deltatt på kurs til foreldre med barn i fosterhjem: deres egenopplevelse av sitt foreldreskap i møte med barnevern og fosterhjem: et bidrag til barnevernets diskusjoner om foreldreskap*. Kristiansand: Høgskolen i Agder.
- Angel, B. Ø. 2009. *Å flytte hjem etter å ha bodd i fosterhjem – en analyse av barns selvopfatninger og livshistorier*. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet.
- Backe-Hansen, E. 2001. Morsbilder i barnevernet. *Norges barnevern* 2:3–14.
- Benneche, G. 1983. *Barnevernet i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bertaux, D. 1981. *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*. London and Beverly Hills: SAGE Publications.
- Bertaux, D., & Kohli, M. 1984. The life story approach: A continental view. *Annual Review of Sociology* 10: 215–237.
- Bunkholdt, V., & Sandbæk, M. 2008. *Praktisk barnevernarbeid*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Clausen, S.-E., & Kristofersen, L. B. 2008. *Barnevernsklienter i Norge 1990–2005: en longitudinell studie*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Eide, S. B. 2007. *Prinsipper og levd liv. Samtaler om og oppfatninger av relasjonen mellom barn og mor i en barnevernkontekst*. Oslo: Unipub.
- Ericsson, K. 1996a. *Barnevern som samfunnsspeil*. Oslo: Pax.
- Ericsson, K. 1996b. *Forsømte eller forbryterske?: barnevern og kriminalitetskontroll i etterkrigstida*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Ericsson, K. 2009. *Samfunnets stebarn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Erstad, I. H. 2006. Maktperspektiv på barnevernets arbeid. *Norges Barnevern* 3: 31–41.
- Foucault, M. 1975, 1997. The Abnormals. I: P. Rabinow, red. *Ethics, Subjectivity and Truth: Essential Works of Foucault 1954–1984*. London: Penguin Books.
- Foucault, M. 1979. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage.
- Goffman, E. 1968. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Harmondsworth: Penguin.
- Goffman, E. 1971. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Harmondsworth: Penguin Books. (Opptrykk 1987 utg.).
- Hagen, G. 2001. *Barnevernets historie: om makt og avmakt i det 20. århundret*. Oslo: Akribe.
- Halvorsen, K. 2002. *Sosiale problemer: en sosiologisk innføring*. Bergen: Fagbokforlaget.

- Hatch, J. A., & Wisniewski, R. 1995. Life history and narrative: questions, issues and exemplary works. I: J. A. Hatch & R. Wisniewski, red. *Life History and Narrative*. London: Falmer Press.
- Haugli, T. 2008. Hensynet til barnets beste. I: N. Høstmælingen, K. Sandberg & E. S. Kjørholt, red. *Barnekonvensjonen: barns rettigheter i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget: 46–62.
- Havik, T., Hassel, K., & Poulsson, A. 2003. *Hjem igjen?: en analyse av fylkesnemndas vedtak etter barnevernlovens paragraf*. Bergen: BVU: 4–21
- Høstmælingen, N., Sandberg, K., & Kjørholt, E. S. 2008. *Barnekonvensjonen: barns rettigheter i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NESH. 2006. *Guidelines for Research Ethics in the Social Sciences, Law And The Humanities*. Oslo: The National Committees for Research Ethics in Norway
- Nordstoga, S. 2004. Barnevernarbeiderens yrkesutøvelse. I: T. Havik, red. *Barnevernet forutsetninger og gjennomføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NOU. 2000:12. *Barnevernet i Norge: tilstandsvurderinger, nye perspektiver og forslag til reformer: utredning fra utvalg oppnevnt ved kgl. res 29. januar1999: avgitt til Barne- og familiedepartementet mai 2000*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste, Informasjonsforvaltning.
- NOU. 2005:9. *Ressursbruk og rettssikkerhet i fylkesnemndene for sosiale saker innstilling fra Fylkesnemndsutvalget oppnevnt ved kongelig resolusjon 18. juni 2004: avgitt til Barne- og familiedepartementet 31. mai 2005*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- NSD. Norwegian Social Science Data Services. 2000.
- Ot. Prp. Nr.44 (1991–1992). Om lov om barneverntjenster (Barnevernloven).
- Patton, M. Q. 2002. *Qualitative Research & Evaluation Methods*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications. (3. utg.).
- Raphael, D. D. 1994. *Moral Philosophy*. Oxford: Oxford University Press. (2. utvidet utg.).
- Reamer, F. G. 1990. *Ethical Dilemmas in Social Service*. New York: Columbia University Press. (2. utg.).
- Seip, A.-L. 1994. *Veiene til velferdsstaten: norsk sosialpolitikk 1920–75*. Oslo: Gyldendal.
- Shibutani, T. 1961. *Society and Personality: An Interactionist Approach to Social Psychology*. N.J : Prentice-Hall: Englewood Cliffs.
- Skar, R., & Ofstad, K. 2004. *Barnevernloven: med kommentarer*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Skjervheim, H. 1996. *Deltakar og tilskodar og andre essays*. Oslo: Aschehoug. (Ny utg.).
- Thomas, W. I., & Thomas, D. S. 1928. *The Child in America: Behavior Problems and Programs*. New York: Knopf.
- Thompson, P. 1978. *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford: Oxford University Press.

Bjørn Øystein Angel
Institutt for sosiologi, sosialt arbeid og velferdsfag
Universitetet i Agder
Servicboks 422
NO-4604 Kristiansand, Norge
e-post: bjorn.o.angel@uia.no

R